

Щодо проблем розслідування злочинів, які вчинюються на ґрунті расизму та ксенофобії, і шляхів їх подолання

Problems of investigation of the crimes committed by racism and xenophobia, and their solutions

Тетяна Пазинич

Ключові слова:

проблема ксенофобії в Україні, злочини на ґрунті расизму та ксенофобії, злочини з мотивів нетерпимості, проблеми розслідування, методика розслідування.

Key words:

problem of xenophobia in Ukraine, crimes motivated by racism and xenophobia, crimes motivated by intolerance, problems of investigation, investigation procedure.

Майже кожна країна стикалась із проблемою загострення міжетнічного, расового протистояння між корінним населенням і так званими «приїжджими» або «іншими». Спалахи ненависті й нетерпимого ставлення до представників суспільства, які відрізняються кольором шкіри, формою очей, національністю, релігійними переконаннями, часто зумовлені закономірними явищами. Наприклад, перенаселенням території, неконтрольованою еміграцією, загостренням релігійного протистояння тощо. Але грамотна, зважена соціально-економічна політика керівництва держави, міжнародних організацій разом із чітким реагуванням правоохоронної системи здатні своєчасно загасити подібні настрої серед населення. Досвід подолання ксенофобії й установавання толерантної атмосфери співіснування має світова спільнота, і він є неоціненним.

На жаль, для нашої держави проблема ксенофобії набуває загрозливих масштабів. Окупація частини території нашої держави, терористична активність, приниження національної гідності населення України через засоби масової інформації Російської Федерації призвели до крайнього загострення етнічного та ідеологічного протистояння між українцями різних регіонів проживання й між українцями та росіянами. Особливі часи переживає зараз і спільнота кримських татар, агресивне ставлення до яких підігрується політично-інформаційним середовищем тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим. Систематичні образи, ізоляція кримськотатарського населення, масові акти вандалізму щодо об'єктів пам'яті, культури й освіти татар, численні випадки нападів, побиття, викрадення та вбивств, системні репресивні заходи під виглядом обшуків і затримань – усе це болючі події сьогодення^{1,2,3}.

Крім того, наближається проблема адаптації населення Автономної Республіки Крим, Донецької й Луганської областей після звільнення від окупантів. Треба брати до уваги, що розповсюджені на цих територіях і нав'язані людям негативні стереотипи являють собою бомбу уповільненої дії.

Окремі аспекти розслідування злочинів, що пов'язані з проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості, були предметом досліджень деяких вітчизняних учених, а саме: Н.В. Дьоміної-Волок, І.М. Осики, В.М. Канюс, Є.М. Корж, О.М. Лемешко, Т.Є. Лемешко, І.Ю. Гора, Ю.А. Тіщенко, А.В. Савченко та інших. Проте на практиці постає низка проблем, що пов'язані з різними причинами, зокрема з небажанням потерпілих звертатися в правоохоронні органи, рідко правильною, об'єктивною кваліфікацією злочинів, і складностями в доказуванні. Розглянемо кожну з них детальніше.

¹ Роговская С. Крымские татары в оккупации: год репрессий / С. Роговская // Спецпроект. Издание «Гордон» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gordonua.com/specprojects/tatars.html>.

² Чубаров Р. В Крыму проводится шквал обысков в домах крымских татар, проводятся допросы активистов / Р. Чубаров // Крымский конфликт. Издание «Гордон» от 11.02.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gordonua.com/news/crimea/chubarov-v-krymu-prohodit-shkval-obyyskov-v-domah-krymskih-tatar-provodyatsya-doprosy-aktivistov-119555.html>.

³ Джемилев М. За время оккупации Крым покинули около 20 тыс. крымских татар / М. Джемилев // Издание «Факты» от 10.02.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fakty.ua/212441-za-vremya-okkupacii-krym-pokinuli-okolo-20-tys-krymskih-tatar---dzhemilev>.

Статистичні дані Департаменту інформаційних технологій Міністерства внутрішніх справ України свідчать про реєстрацію досить невеликої частки злочинів, що пов'язані з проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості або направлені на розпалювання ворожнечі й ненависті серед населення. Але це не відображає дійсної картини їх учинення.

Так, у період з 2013 по 2016 роки не зареєстровано кримінальних проваджень щодо посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110), незважаючи на відомий факт окупації частини території нашої держави під виглядом «захисту корінного російського населення».

Фактів порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161) зареєстровано 79, і тільки 9 проваджень були направлені до суду з обвинувальним актом. Фактів дій, направлених на розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300), зареєстровано 322, із яких до суду направлено тільки 225 проваджень. Убивств іноземців, кваліфікованих за п. 14 ч. 2 ст. 115, зареєстровано 2 факти в Харкові в 2015 році, при цьому всі провадження були направлені з обвинувальними актами до суду. Про напади, в ході яких були завдані тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості (ч. 2 ст. 121, ст. 122), відкрито і завершено обвинуваченням тільки 5 проваджень.

Такі показники мають місце в той час, коли, за даними незалежних експертів, кількість насильницьких злочинів, учинених на ґрунті расизму та ксенофобії, є не меншою ніж 190 на рік в Україні. За статистичними даними Генеральної прокуратури України, за період 2013–2015 роки потерпілими від злочинів стали 5 539 іноземних громадян, але тільки 1 395 проваджень по цих фактах були направлені до суду з обвинувальними актами.

Очевидно, що більша частина злочинних проявів ксенофобії й расизму залишається поза офіційною статистикою правоохоронних органів. І це зумовлено, на нашу думку, кількома факторами.

По-перше, потерпілі – представники меншин, іноземці – рідко повідомляють про злочини, вчинені проти них як представників певних груп (расових, релігійних, національних тощо). Причини називаються різні, але основні – це страх перед перевіркою легальності перебування в країні з боку представників поліції, прояви дискримінації. Потерпілі бояться, що, замість належного реагування на їхню заяву про вчинення правопорушення, вони самі отримають статус підозрюваного. Частина потерпілих перебуває в Україні напівлегально, допускає незначні порушення під час оформлення документів, що надають право перебування на території України. Саме тому вони уникають ситуацій спілкування з правоохоронцями.

Крім того, іноземні громадяни часто не знають свого права вимагати розгляду заяв і повідомлень про злочини, права на захист, права оскаржувати дії правоохоронних органів у разі відмови в реєстрації заяв, неправильної кваліфікації події тощо. Значна кількість потерпілих не володіють мовою на рівні, який би дав змогу скласти заяву про злочин, надати пояснення до неї, ознайомитись із рішенням слідчого, а працівники поліції здебільшого не мають адекватних можливостей для надання допомоги в перекладі та консультуванні такої особи⁴.

Наступною проблемою, яка постає перед слідчими після реєстрації заяв про вчинення злочинів досліджуваної категорії, є складність доказування, адже стрижнем процедури є детальне відображення в матеріалах кримінального провадження елемента суб'єктивної сторони злочину – спеціального мотиву нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної групи; або спеціальної мети – розпалювання ворожнечі й розбрату. Це досить складно, адже слідчому треба розібратися й чітко уявляти природу формування негативних стереотипів (расизму, гомофобії, релігійної нетерпимості, етнофобії, антисемітизму, фашизму тощо), вміти виокремлювати їх зовнішнє вираження в діях злочинця, в слідах і обстановці вчинення злочину. Це потребує значних інтелектуальних і практичних зусиль правоохоронців.

Наведений вище аналіз офіційної статистики свідчить, що більшість слідчих, уникаючи труднощів доказування, кваліфікують злочинні прояви расизму і ксенофобії як хуліганство або за іншими загальними статтями, без кваліфікуючої обставини – особливого мотиву або особливої мети злочину. І це має вкрай

⁴ В Україні різко участились случаи нападеній на иностранных студентов // Издание «Сегодня.ua». Горячая тема. Спецрубрика от 29.02.2016. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/criminal/v-ukraine-rezko-uchastilis-sluchai-napadeniy-na-inostrannyh-studentov-695752.html>.

негативні наслідки. Варто брати до уваги те, що злочини, вчинені на ґрунті ненависті, відрізняються тим, що вони не направлені проти конкретної особи (жертви, яка зазнає нападу або права якої обмежуються). Ці злочини направлені проти представників певної нації, релігійної течії, етносу тощо. Саме тому вони викликають гострий суспільний резонанс, масові акції протестів⁵, бійки, протистояння груп населення, підривають авторитет держави й українського суспільства як цивілізованих суб'єктів.

Багато проблем викликає й те, що відкриття кримінального провадження за фактами вчинення злочинів, що направлені на розпалювання расової, національної чи релігійної ворожнечі та розбрату (за ст. ст. 110, 161, 300), як правило, пов'язане з необхідністю попереднього експертного оцінювання агітаційних матеріалів (друкованих видань, кінострічок), текстів публічних виступів (у засобах масової інформації, на зібраннях, концертах тощо). Розслідування цих досить специфічних злочинів вимагає від слідчого вміння швидко орієнтуватись у тому, які об'єкти підлягають вилученню і який порядок подальшої роботи з ними. Слідчі повинні чітко знати, які експертизи необхідно призначити для отримання висновків щодо оцінювання висловлювань, символіки, як таких, що розпалюють ворожнечу, розбрат або принижують певні меншини. Вимагає й вирішення питання щодо статусу висновків попередніх експертних досліджень, які фактично проводяться до відкриття кримінального провадження та, відповідно, не можуть розцінюватись як докази в суді.

На нашу думку, наявні проблеми розслідування злочинів досліджуваної категорії свідчать про необхідність комплексного підходу до їх вирішення. По-перше, необхідно визнати існування загрози з боку проявів ксенофобії в нашій державі. По-друге, визнати окремою категорією злочини, що пов'язані з проявами расизму та ксенофобії. По-третє, зосередити увагу дослідників на виробленні механізму протидії проявам ворожнечі й ненависті в нашому суспільстві з урахуванням міжнародного досвіду боротьби із цим явищем.

На наше переконання, необхідно детально вивчити сутність ксенофобії та природу формування небезпечних стереотипів у суспільстві, дослідити механізм злочинів, що вчинюються на їхньому ґрунті, висвітлити закономірні зв'язки між його елементами (характеристикою злочинця, жертви, використовуваних знарядь і засобів, обстановки, часу й місця вчинення, слідів тощо). Потім, відповідно, розробити комплекс рекомендацій щодо їх розслідування. Основою формування такої методики має бути криміналістична класифікація вказаних злочинів.

Кримінальним кодексом України (далі – КК України) передбачено низку кримінально-караних діянь, що пов'язані з проявами расової, національної чи релігійної нетерпимості.

Так, кримінальне покарання встановлено за дії, що направлені на розпалювання ворожнечі, розбрату, дискримінації й ненависті серед населення. До таких належать такі:

1. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110).
2. Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних переконань (ст. 161).
3. Узвезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію (ст. 300).

Треба звернути увагу на те, що диспозиції вищевказаних норм не містять серед обов'язкових ознак злочинів специфічний мотив їх учинення. Так, наприклад, особу, яка розповсюджує листівки із закликами жорстокого ставлення до певної групи населення, можуть спонукати як власні емоційні переконання (мотив нетерпимості), так і виключно корисливий мотив – отримання гонорару за це. Але зміст матеріалу, що такою особою розповсюджується, у будь-якому випадку прямо направлений на виникнення настроїв ненависті, розбрату й ворожнечі.

У КК України виокремлено злочини проти життя і здоров'я особи, мотивом яких є расова, національна чи релігійна нетерпимість. Зокрема, п. 14 ч. 2 ст. 115 – умисне вбивство з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 121 – умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів расової, національної

⁵ Павленко Е. Иностранцы назвали Харьков опасной точкой мира. После четвертого нападения студенты вышли на площадь, потребовали усилить патрулирование студгородка и наказать виновных / Е. Павленко // Издание «Вести» от 16.06.2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vesti-ukr.com/harkov/103613-inostrancy-nazvali-harkov-opasnoj-tochkoj-mira>.

чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 122 – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 126 – побої й мордування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 127 – катування з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості; ч. 2 ст. 129 – погроза вбивством із мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.

КК України встановлює також відповідальність за низку дій, *об'єктивна сторона яких прямо пов'язана з образою та приниженням релігійних почуттів, честі й гідності певних національних меншин*. Очевидно, що ці злочини пов'язані з проявами нетерпимості до представників цих груп. До цих дій належать такі: пошкодження або знищення релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178); незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179); перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180); наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого (ст. 297).

Особливий підхід законодавців до виокремлення злочинів розглядуваної категорії закріплений також п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України, яким зазначено, що суд повинен визначити обставини, які обтяжують покарання за будь-який злочин, у тому числі таку обставину, як учинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату. Тобто, під час розслідування будь-якого злочину на стадії досудового й судового слідства необхідно вживати всі заходи для вивчення особи підозрюваного, встановлення та фіксації фактів, що вказують на специфічний мотив його дій – мотив нетерпимості до представників певної раси, нації або релігійної групи.

Вищенаведений перелік норм КК України свідчить про ґрунтовний підхід до визначення окремої категорії злочинів – злочинів, що пов'язані з проявами расизму та ксенофобії. Але він не може бути основою побудови методики їх розслідування. На цьому етапі дослідження представленої проблеми вбачається доцільним запропонувати таку криміналістичну класифікацію злочинів, що вчинюються на ґрунті расової, національної чи релігійної нетерпимості, а саме:

1. Напади на осіб, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.
2. Дискримінація громадян у сімейно-побутових, службово-професійних і ділових відносинах, що вчиняється з мотивів расової, національної, релігійної чи іншої нетерпимості.
3. Масові погроми об'єктів власності осіб (знищення та пошкодження майна), що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.
4. Знищення, пошкодження, осквернення об'єктів пам'яті, культури, захоронень, релігійних і освітянських центрів, що вчиняються з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості.
5. Дії, направлені на розповсюдження творів, які пропагують культ насильства й жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість і дискримінацію.
6. Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, поєднане з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі.

Підводячи підсумок, хотілось би зазначити, що, на наше переконання, для забезпечення миру та правопорядку в Україні правоохоронна система має бути налаштована на протидію проявам ксенофобії, національної й релігійної ненависті, настроїв ворожнечі й розбрату. Працівники поліції повинні вміти чітко виокремлювати такі прояви, правильно їх кваліфікувати, розслідувати так, щоб було обов'язково зафіксовано в кримінальному провадженні саме специфічне підґрунтя цих злочинів – особливий мотив дій злочинця, або мету – сіяти розбрат і ворожнечу серед населення. А суди, у свою чергу, мають брати до уваги цю обставину й визначити, відповідно, вид і міру покарання особі, поведінка якої несе загрозу суспільству.

Анотація

Стаття присвячена аналізу проблем, що виникають під час виявлення й розслідування злочинів, які вчиняються на ґрунті расизму та ксенофобії. Обґрунтовується позиція щодо необхідності виокремлення й дослідження цієї категорії злочинів у межах окремої методики розслідування. Пропонується підхід до криміналістичної класифікації таких злочинів.

Summary

This work is devoted to the analysis of problems of investigation of crimes committed on the grounds of racism and xenophobia. Substantiates the position of the need to study this category of crimes and the development of a separate investigation techniques. Proposed forensic classification of these crimes.

Використана література:

1. Роговская С. Крымские татары в оккупации: год репрессий / С. Роговская // Спецпроект. Издание «Гордон» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gordonua.com/specprojects/tatars.html>.
2. Чубаров Р. В Крыму проводят шквал обысков в домах крымских татар, проводятся допросы активистов / Р. Чубаров // Крымский конфликт. Издание «Гордон» от 11.02.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gordonua.com/news/crimea/chubarov-v-krymu-prohodit-shkval-obyskov-v-domah-krymskih-tatar-provodyatsya-doprosy-aktivistov-119555.html>.
3. Джемилев М. За время оккупации Крым покинули около 20 тыс. крымских татар / М. Джемилев // Издание «Факты» от 10.02.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://fakty.ua/212441-za-vremya-okkupacii-krym-pokinuli-okolo-20-tys-krymskih-tatar---dzhemilev>.
4. В Украине резко участились случаи нападений на иностранных студентов // Издание «Сегодня.ua». Горячая тема. Спецрубрика от 29.02.2016. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.segodnya.ua/criminal/v-ukraine-rezko-uchastilis-sluchai-napadeniy-na-inostrannyh-studentov-695752.html>.
5. Павленко Е. Иностранцы назвали Харьков опасной точкой мира. После четвертого нападения студенты вышли на площадь, потребовали усилить патрулирование студгородка и наказать виновных / Е. Павленко // Издание «Вести» от 16.06.2015. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vesti-ukr.com/harkov/103613-inostrancy-nazvali-harkov-opasnoj-tochkoj-mira>.

Тетяна Пазинич,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
Харківського національного університету внутрішніх справ